

Illyés Gyula Különös testamentuma

Illyés Gyula a tárgyilagos megfigyelés költője. A megfigyelés cselekvés, mert felfedezés. A világé és önmagunké. A *Minden lehet* utószavában írta: „Mindnyájunk igénye — nem csupán költőké —, hogy ne csak világlátásunk legyen tárgyias, hanem önszemléletünk is.” A megfigyelés felülemelkedés, kívülállás is, ítélkezés. A költő saját életérzésének, világlátásának, szemléletének tükrében méri meg a világot, bírja szóra a tárgyakat, de a tárgyak szava már a költő értelmezése. Illyés tárgyilagos lírája fokozott mértékben mutatja ezt a szubjektivitást. Gondolatrendszérének törvénye éppen abban mutatkozik meg, hogy a világ különféle tárgyaiból, jelenségeiből egységes, életérdekű és életelvű üzeneteket és parancsokat bont ki. Az érvelés, a gondolat erejével. „Társunk e földi létben egyre inkább a gondolat. Ennek vigasza, magyarázkodása. A költő számára az a jó gondolat, amelyet csaknem úgy kezelhet, mint egy tárgyat.” Ez a vallomás mélyen bevilágít az illyési líra természetének másik körébe: a tárgyi világgal egy alapvetően racionális elme találkozik, a tárgy gondolatokat hoz mozgásba, méghozzá olyan öntörvényűeket, mint a tárgyak. Illyésnek a világgal való találkozása tehát nem érzelmi, hangulati természetű, hanem mérlegelő, gondolati, értelmező. Éppen ezért a tárgy és a költői személység találkozása gondolati költészetet teremt, a tárgyakból kibontott költészet nem hangulati, hanem érvelő, következtető, magyarázó jellegű. Illyés Gyula öregkori lírájának az a sajátossága, hogy az objektív költő figyelme egyre erősebben irányul önmagára, a külső tárgyi világ mellett saját magát is tárgyiasítja, megfigyeli. Harmóniában van benne tárgyszemlélet és önmegfigyelés, s ebben már racionalizmusának diadalát figyelhetjük meg, mert ehhez az egyensúlyhoz jóval túl a hetvenen, a „lebotorkálás korában” kivételes gondolati erő szükséges. Az önmegfigyelés szükségképpen a lét metafizikai kérdéseit veti föl: életösszegzés kérdez a lét végső értelmére, a halál, elmúlás, az idő problémáira. Olyan kérdések sorára tehát, melyekre a közkeletű vélekedés szerint racionális válasz nem adható. Mely kérdéseket a vallások metafizikai vigasza éppúgy érdembeli felelet nélkül hagyja, mint a divatos nyugati filozófiák, elsősorban az egzisztencializmus, midőn feladják különféle okkal-móddal az evilági érdemleges emberi válasz lehetőségét.

Illyés öregkori lírájának ezek a metafizikai kérdések állnak a középpontjában. Gondolati lírájának újabb magaslatait éppen ezekre a metafizikai kérdésekre adott racionális válaszok révén éri el, miközben az öregkor élményvilágát új, racionális aspektusból emeli költészetbe. Konokan, a megadás nyomai nélkül. Gondolati természetű válaszai azt is egyértelművé teszik, hogy Illyés művészi világa csak a szocializmus övezetében helyezhető el, lírájának gondolatai, érvrendszere szocialista köztulajdon. Nem a gondolat és filozófia új, hanem a költői egyéniség hozzá való viszonya eredeti; az a magatartás és megnyilatkozás, mely az egyéni létezés várható összeomlásának előestéjén teljes értékű személyiségként képes ezeknek az eszméknek az erejét az önmegfigyelésben megmutatni. „A gondolati költészet nem új gondolatok közlését jelenti. Erre még a bölcsélet is ritkán képes. A gondolati költészet a költő találkozása a gondolatokkal, újakkal s régiekkel; s az ebből fakadó — versebe foglalható — élmény, ez a gondolati líra.” A gondolati líra hitelét és erejét Illyés költészetében ez az egyéni élmény adja, az átélt gondolat, a megélt gondolat

vitathatatlan hitele. Tárgyilagosság, gondolatiság és személyesség egysége jellemzi ily módon Illyés Gyula öregkori líráját. Ezek aránya pillanatonként változik, s így válik e költészet színes sokoldalúságának egyik forrásává a villódzás, a versek egymási kiegészítő, máskor egymásnak látszólag ellentmondó proféciája. A színesség másik alapja nyilvánvalóan a tárgyi sokoldalúság, sokrétűség, ami az Illyés-líra objektivitásának, világot faggató kíváncsiságának része.

A *Különös testamentum* fő motívumai nem újkeletűek lírájában s egyáltalán életművében. A *Kháron ladikján*-ban a gondolat és humor a fölülelemkedő bölcsesség erejével mérkőzött a halállal, fő fegyvere éppen az volt, hogy vizsgálni kezdte a halál természetét. A *Minden lehet* verseinek fő iránya is az „idő lebirása”-ra tett kísérletet jelentette, az alapkérdésekre adott válasz is a cselekvés értelmében kereshető, a tevékeny emberi tartást tudta szembeállítani a pusztulással. A *Különös testamentum* szembetűnő jegye tehát a folytonosság. Bizonyos lírai témák is ismétlődnek benne, mégis végtelenebb, mégis nagyobb benne az összegzés igénye, mint a *Minden lehet* verseiben. A kérdéseket a végtelenebb léthelyzet jobban az élükre állítja: nagyobb a hangulati kilengés, végtelenebb a küzdelem, testamentum jellegű a költői tartás. A költői formák is nagyobb változatosságot mutatnak, szinte összegzik változataik gazdagságával is az illyési lírai lehetőségeit. A kötet nem egyes darabokkal mérhető elsősorban, hanem szemléletével, a száz versből kibontakozó költői énnel. Mert ez hatalmasabb minden korábbinál. A *Különös testamentum* száz verse, a kötet felépítésének sugallata szerint úgy olvasható, mint egyetlen élesen felvetett kérdésre adott száz válasz. A nagy kérdés kisebbekre bomlik, a válaszok is sokfélék, de végső soron összegezhetők, a nagy kérdés is összefoglaló jellegű választ igényel. Illyés Gyula válaszoló költő, de nem egyszerűsítő. Azért ereszkedik kérdéseivel gáttalanul mélyre, metafizikus létmélységekbe is, hogy mindennel szembenézzen. A kötetnyitó nagy kérdés is ilyen: mi az élet értelme hetvenen túlról nézve, miért dolgozik, miért küzd a „vén”, miért nem adja meg magát? Erre válaszol a száz vers, a *Különös testamentum*, a program is ezt fogalmazza:

*Úgy igaz: nincs, hogy ennyi — s ilyen! — utak után ne
tudja titkát a vén:
miért is nem terül le, sőt lépdel még tovább? Te
beszélj ki, Költemény!*

Ez a kérdésfelvetés és megválaszolási igény végigvonul a kötetben, és elsősorban a létösszegző írói nézőpontban nyilatkozik meg. A kérdésre maga az élet teljessége, küzdelme adhat választ, így az élet vizsgálatának számtalan nézőpontja is a létösszegzéshez, létfilozófiához ad építő elemeket. A szokásos illyési ellenpontoszó módszerrel. A válaszok sokfélék. A *Minden lehet* kötet létösszegző verse, az *Ablakok* egy tárgy ürügyén szól, a korát minden időben vállaló költő önarckép-füzérével tekinti át az időt, az életet. A *Különös testamentumban* párverse ennek az *Állomások hosszán* és a *Várakozások*. A várakozás, tehát egy speciális cselekvés lesz az életösszegzés alkalmá azáltal, hogy a költő áttekinti: élete folyamán hol, mire, milyen érzésekkel, milyen értelemmel várakozott. A várakozás motívuma magába sűríti az életet, mert rétegeiben mutatja az időt, a történelmi időt, s összegzi a személyiség válaszait az idő adott pillanataiban föltoronyló kérdésekre, gondokra. Az asszociációk szabad csapongása az életélmények nagy bőségét jeleníti meg tárgyias és fogalmi tisztasággal. A föl-fölhorgadó kérdésre, „mi végre várunk”, Illyés Gyula nem ad simpla választ, várakozásainak felsorolásával, hallatlan bőségével felel, az élet reményt sugárzó pillanataival és lesújtó eseményeivel egyaránt, de egyértelműen elhárítja a lemondást:

*Magányosul a vén. De vár még
Mit vár? Ne kérdezd. Nem a halált.*

A várakozások leltárából végül is az élet értékességének a bizonyossága bontakozik ki, s ilyen értelemben szorul másodrendűvé a személyes életkor is, hiszen „sok várható még mi magunktól”.

Illyés Gyula szemléletére jellemző, hogy illúzióépítés nélkül tudja a nyilvánvaló veszteségeket is haszonná, értéktermő erővé emelni. A világ tárgyias szemlélete az életnek és művészetnek azokra a mozzanataira irányul az idő ellensúlyozására, amelyek megcsúfolták az idő hatalmát. Illyésnek ez a racionális és végső szembe-szegülése az idő hatalmával nem áltatás: az értékek tartósságát is bizonyos értékek elmúlásából, szétporladásából menti ki. Erejének nagyságát a pusztulás reális szituációjában éppen az mutatja, hogy innen is kimentti a reményt, innen is értéket hoz ki:

*Eltűnt a bölény, de az ősi barlang
falán a kép
kiált, idáig, tollamig, te is csapd
át a halál szívét!
Küzd a vár és küzd az oltár, amig csak
egy szép romkövük ép.*

Még egyértelműbben nevezi meg ezt a különös értékkorrást *A budavári torzókra* írott vers. Az idő által torzóvá tett szobrok értékének jelentős része éppen torzó-voltuk, „így beszélnek hatalmasan”. Sőt, finom iróniával még arról is szól a költő, hogy a történelmi szennyeződés, a küzdelemben szerzett szennyeződés, „egy kis maradék trágya s pata-nyom” emelné hatásukat és értéküket.

A budavári torzókra című vers *A törzs szavai* ciklusban, Illyés újabb magyarságverseinek füzérében kapott helyet, ily módon a kötet szerkezetével is nyomatékosan föl hívja a figyelmet a költő elszánt lét- és értékvédelmének egy alapvető motívumára. Ez pedig a küldetésvállalás, a nemzeti felelősség gondja. A nemzeti feladattudat, hivatástudat és felelősség erős motiválója az illyési tartás konokságának. „Összehangolni két egyirányú, de más-más ütemű haladást: az anyaországit és Európáét” — ez a régen megfogalmazott törekvés érett Illyésben korán föl vállalt írói, művészi feladattá. Ez is folytonosság művészetében. Feladatvállalásának egyik nagy tétele. Kitorölhetetlen része az egésznek. Pontosan fogalmaz Béládi Miklós, midőn azt írja, hogy Illyés feladatvállaló elszántága „erkölcsi természetű: nem tesz különbséget egyéni, emberi és nemzeti tennivalók között”. Szétválaszthatatlanok ezek. Éppen ezért képtelenség az a nézet, melyet az író egyes kiragadott versei vagy nyilatkozatai alapján hallani olykor, hogy tudniillik Illyés magyarság szemlélete pesszimista, romantikus nemzethalál-víziókkal terhelt. A nagy életbizalmú racionalista művész éppen ezen az egy ponton volna romantikus és pesszimista? Vagy racionálisan látja azt, hogy a magyarság elpusztul? Ebben az esetben pedig mi indokolná egységes életművének más motívumaiban oly erősen megnyilatkozó élet-tiszteletét és bizalmát?

Magyarságverseinek semmi köze az irracionalizmushoz. Racionális indokú óvások és figyelmeztetések ezek azért, hogy felelősséggel és cselekvéssel elkerüljük a nemzethalál-víziók kényszerét, a nemzeti életbizalom megrendülését. Maga Illyés óv magyarságverseinek félreértésétől: „Kevesekben oly éles a tiltakozás, mint bennem az ellen, hogy a magyarság veszendő nép — ahogy egy-egy versből itt kivillan. Annak bizonyosságául éppen, hogy elejét vegyük mindenfajta elernyedésnek, hitelenségnek anyanyelvi kultúránk jövőjét illetően. Ritkán volt oly emberi földadat magyarnak lenni, mint korszakunkban. Hogy az olvasóban ez megvilágosodjék, érresszolgálnak az író itt-ott sötét hangjai is.” Ez a vallomás a *Fekete-fehér* kötet éléről való, de érvénye azóta sem változott, sőt olyan jelentős művek által súlyosbodott, mint a *Koszorú*, s mint a *Különös testamentum* magyarságverseinek ciklusa. Ez a ciklus szinte egymagában mutatja Illyés főbb verstípusait és szemléleti pontjait.

A budavári torzókra tárgyias, elemző érveléssel szól az értékről, vele szemben a *Tudj rendet* látomásszerű eseményt magába foglaló prózavers. Egészen más indítékből követeli meg a megfeszített cselekvést, küzdelmet. Már a nyitó képe egy olyan tragikus irányú történet közepébe vág, amely vitathatatlanná teszi a cselekvés vállalását: „Vágtató szekéren viszik és ütlegetik elrabolt gyermekeinket. Loholunk utánuk mezejláb az ősz-végi úr sarában.” Ezután felsorakoznak a küzdelem ellenérvei, de a víziószerű esemény más minőségű, az ellen nem lehet megfontolásokkal perelni. A vízió itt nem fordítható le egyetlen cselekményre, nem kell behelyettesíteni. A viszonylat a lényege: az, hogy ha a legfontosabb van veszélyben, menteni kell. A cselekvést erkölcsi parancs követeli meg.

A *Bercsényi juhász-tánca* virtuózan játékos ének, mégis hatalmas erő és fájdalom száll meg benne. Magáramaradottság és szembeszegülő dac motiválja a dudaszóra járt táncot és énekelt „dali-dal”-t:

— hej ihajlárom —
magyar nép,
virradtig járom,
mivel hogy immár vigadnék,
magam próbálom,
mert hol a nyájom
— haj ihajlárom —

Milyen áttételen keresztül szólal meg itt az a magányérzés, amely — más versek tanúsága szerint — a nemzedéktársak halálával, a közös ügyre felszántak széthullásával szállt a költőre, aki az együttesből „egyedül maradván” cselekszi azt, amire egy nemzedék is kevésnek bizonyult. A lírai szerepvállalás értelme éppen ez Illyésnél: önerősítés eszköze. Jellemző, hogy a Bercsényi juhász-tánca szomszédságában az egyenes beszédű *Súlyos évek szublimálása* a magányos feladatvállalás keserűségét, az azt körülvevő közönyt emeli ki. Míg a *Bercsényi juhász-tánc*ban a lírai személyiség felemelkedése, magasabbrendűsége nyilvánvaló, emitt inkább önszánalom szólal meg vele kapcsolatban. A költői szemlélet kivetítése tárgyias formákba, szerepekbe máshelyt is öntudatot és erőt sugároz a kötetben (*Hódolat a szigeti Zrínyinek, Színész-barátaimhoz*). A fegyelem, szerep, tartás értelmét is fölfejtí a költő: „Álarc, no de olyan, mely ki s be egyként: rostély!” A *Szótvaró Asszony* és *A törzs szavai* rokon ihletkörből fakadtak, sok jellegbeli hasonlóság van köztük, mindkettő érvelésrendbe illesztett leltározó vers, mindkettő az anyanyelv értékéről, lehetőségéről szól, az anyanyelvi közösséghez tartozás történelmi és jelenkori problémáit elemzi, s mindkettőben indulat határozza meg a dinamikát. Mégis, két különféle verstípus ez, mert a *Szótvaró asszony* szimbólum, a hazának, nemzeti tudatnak, lelkiismeretnek, „nemzeti őrszellem”-nek a jelképe, melyet ápolni kell, éltetni. Az összetartozó, közös érdekű közösségnek a szimbóluma. A *törzs szavai* a *Koszorú* párverse. Az 1975. évi finnugor világkongresszusnak írta Illyés Gyula. Egyszerre vall benne a nyelv szerepéről, értékéről és a közösségi világszemléletéről. A lírai személyiség a szavak szerepkörében mutatkozik meg a versben, s mint a szavak vallomása szólal meg, így tekinti át a szavak közösséget teremtő történelmi ősfunkcióját, közösségi életet irányító történelmi cselekvéskörét és mai hívását: a közösség összetartását és értelmes létre ébresztését. A két, többszörösen összetett mondatból álló hosszú költeményben a sajátos mondatszerkesztésnek meghatározott tartalmi funkciója van: az értelmi és funkcióbeli árnyalatok gazdagságának számbavételével ismét csak létösszegző jellegűvé válik a vers.

A magyarságversek azt is bizonyítják, hogy mi Illyés Gyula erőforrása az egzisztenciális kérdések életbizalmú megválaszolásakor: az, hogy az egyéniséget a közösség, az anyanyelvi s azon keresztül az emberi közösség részeként értelmezi, mint az egészért felelős egyéniséget.

Eppen ez a közösségi tartás, életfelfogás biztosítja, hogy Illyés Gyula *Különös*

testamentuma a benne megfogalmazott hatalmas méretű egyéni pusztulásérzés ellenére bizodalmas verseskönyv. Kétségtelen, hogy ebben a kötetben elszaporodnak a búcsúzás gesztusai. „Világomlás” feltérképezése is a *Különös testamentum*. Illyés tárgyias szemlélete csalhatatlanul méri fel az érett mákgubósorsot, az „omlás előtt” állapotát, a hűtlenné váló testrészekről is elbúcsúzik. Sok az emlékezés is a kötetben. Életszeretet és kényszerű búcsúzás küzdelme teszi komorrá ezt a verseskönyvet, ezt a költői világot. A kikerülhetetlen és kegyetlen élettörvényt szaggatott, szinte kapkodóan víziószerű látomásvers képzelt jeleneteivel fejezi ki (*Bemutató*), máskor egyszerű tárgyias leíró természetverssel (*Mákgubók*, *Téli hárs*, *Sistergő rózsza*). A fájdalmat, életbúcsúzást is olyan színes változatok fogalmazzák ebben a kötetben, mint az értelmetlenséggel és a megadással való kemény szembeszegülést. Illyés Gyula *Különös testamentuma* nemcsak esztétikai értékével jelentős könyv, hanem a testamentumban megfogalmazódó szuggesztív magatartás révén is. (*Szépírodalmi*, 1977.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Lászlóffy Aladár: A hétfejű üzenet

A *hétfejű* jelző szinte még a népmesén nevelkedett olvasó számára is hapax legomenon. Nemcsak egyszer találkozhattunk ugyan vele, de jószerével csak egyetlen, szigorúan meghatározott helyzetben: a *sárkány* tulajdonságjelzőjeként. Ennél fogva információs köre rendkívül szűk. Ezt használja ki Lászlóffy Aladár, hogy versbéli üzeneteinek e meghökkentő jelzőjével rögtön a lényegre irányítsa a figyelmet, ám ugyanakkor üzeneteit többletjelentéssel is felruházva az olvasóban egy — annak fantáziájára bízott skálájú — asszociációs sort indítson el. Annyit bizonyosan tudunk erről az asszociációláncról, hogy egyik eleme a hat ciklusból és — hetediként — egy különálló, ciklusértékű versből szerveződő kötetszerkezet lehet. S talán egy másik összetevőre is rálelhetünk, ha a hétfejűhöz tartozó eredeti jelzős szerkezet második tagját keressük. A sárkány is hamarosan megjelenik, igaz, papírsárkány formájában; véleményünket alátámasztandó azonban: kulcsfontosságú pozícióban s terheléssel. Az első versnyi „felütést” lezámítva a tulajdonképpeni nyitóversben, kötet- s egyben költői programot hordozva a hasán: „segíts, életem, késem, csákányom, gyáram, / segíts megnyúzni és kiteríteni és kifeszíteni / a mindenség bőrét, hogy elejétől végig rá- / írhasam a megváltás biztos üzenetét: ha / már ember, legyen ember az ember...” Ez az esztétikai-etikai program állandósul, végigvonul a kötet minden ciklusán, az emberiség, az emberiség, az emberség: a nagybetűs EMBER érdekében íródnak a versek. S persze, a nagybetűs ÉN-ért is. A kettő viszonya legtöbbször a versek kiinduló pontja. Új kötete összeállításakor ez a költőt leginkább izgató kérdéskör: „... a közérzet csendesörületében megpróbál állandóan emberiség maradni az egy főre / kiosztott lélek”, vagy másutt: „Nincs elég időm világszerűen megtörtént magamra.” Számos versében van jelen e motívum. Az egyéni és a közösségi lét, a konkrét és a történeti lét dialektikája, s az ellentétek együttléése — tehát az egyedi és az általános viszonyán való töprengés hozza létre a verset. Ugyanerről tanúskodik a bartóki nyelven mondott vers, és a helyi szél, mely a hangot viszi, metaforába vont ellentétpárja. Időben ugyanez: a mostani és a mindenkori világ, a jelen és a jelen-múlt-jövő-komplexum szembenállása.

Az idő-dimenzió — a kor — kiváltképpen determináns tényezője a Lászlóffy-versnek és -gondolatvilágnak. A kötet legjobb — mert legigényesebb gondolatiságú, szenvedélyességében egyedülálló, ámde zaklatottsága miatt kissé töredezett — verse, a